

УДК 327:316.723(510)

М. Маточенко,
*науковий співробітник
Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЦІННОСТІ Й ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Статтю присвячено ціннісно-цивілізаційному виміру процесів економічного розвитку. Цивілізаційна парадигма визначається як ключова в аналізові та інтерпретації сучасних міжнародних відносин. Зроблено наголос на ціннісно-етичних аспектах мотиваційного комплексу економічної поведінки. Відзначається особлива роль конфуціанства в прискореному економічному зростанні Китаю.

Ключові слова: цивілізація, світова економіка, мотиваційний комплекс, етичні цінності, Конфуціанство.

*Маточенко М. **Цивилизационные ценности и экономический рост***

Статья посвящена ценностно-цивилизационному аспекту процессов экономического развития. Определена ключевая роль цивилизационной парадигмы в анализе и интерпретации современных международных отношений. Акцентируются ценностно-этические аспекты мотивационного комплекса экономической деятельности. Отмечена особая роль конфуцианства в ускоренном экономическом росте Китая.

Ключевые слова: цивилизация, мировая экономика, мотивационный комплекс, этические ценности, Конфуцианство.

*Matochenko M. **Values of civilizations and economic growth***

The article is on value dimension of economic development and its determination by civilizational attachment. The key analytical and interpretative role of civilizational paradigm in international studies is defined. The ethic values as a part of motivational complex of economic behavior are emphasized. The special role of Confucianism in a powerful growth of China is accentuated.

Key words: civilization, world economy, motivational complex, ethic values, Confucianism.

Міжнародні відносини були й залишаються сферою жорсткої конкурентної боротьби. В різні часи вершину світової ієрархії

завойовували різні країни й регіони, однак, жоден народ не обіймав цю вершину вічно. Об'єктивно спрацьовували соціальні механізми деградації та занепаду, які усували колишні панівні держави, сприяючи піднесенню наступних. На сьогодні стає очевидним, що ці механізми мають переважно соціокультурний характер. Так, втрата сучасним Заходом того духовного імпульсу, який він отримав від протестантизму, тобто втрата протестантської трудової етики, об'єктивно веде до поразки в глобальних конкурентних змаганнях, а отже й до занепаду — занепаду передусім цивілізаційного. Існує чимало ознак такого занепаду і першими серед них є втрата моральності й втрата релігійності.

В сучасному світі поки що перемагає конфуціанство, з його традиційними цінностями поваги до старших і мудрих, освіти й самовдосконалення, держави й вищого авторитету, поступовості й виваженості. У свій час М. Вебер, прагнучи довести економічні переваги протестантизму, визначав конфуціанство як релігійну етику бюрократа з гуманітарною освітою [1, С. 132]. Можливо, тоді веберівські аргументи й мали рацію. Однак у сьогоднішньому світі все змінилося. Цінності конфуціанства «запрацювали» на економічний успіх, а протестантизм майже втратив свою перетворюючу силу. Зрештою, всьому свій час і в глобалізованому світі різних народів, держав, культур, релігій конфуціанський дух мудрої стриманості важить більше, ніж суто європейський порив і готовність до боротьби та завоювань. Інакше кажучи, чим складнішим і різноманітнішим ставав світ, тим більше він потребував поваги й колективізму й тим менше — жорсткої уніфікації та нестримного егоїзму (індивідуального та колективного).

Сфера сучасних міжнародних відносин унаочнюється як сфера змагання між цивілізаціями, а не національними та регіональними економічними комплексами. Тому й поділ сучасного світу на різноманітні регіональні багатосторонні об'єднання має переважно цивілізаційну природу, тобто найбільш ефективним і перспективним може бути лише той регіональний блок, який заснований і функціонує на цивілізаційних засадах. Безперечно, економічні фактори відіграють свою роль, однак ця роль досить часто похідна. Зокрема, С. Хантінгтон твердить, що економічний успіх пробуджує цивілізаційну самосвідомість, викликаючи до актуальної суспільної практики ті тисячолітні духовні масиви, які охоплюються й витлумачуються поняттям «цивілізація».

Нехтування чи нерозуміння цивілізаційних факторів міжнародних відносин цей видатний теоретик пояснює архаїзмом політичного мислення, котре все ще перебуває під впливом стереотипів «Холодної війни» чи статично-структурних уявлень (ще більш архаїчних) про

міжнародні відносини як сферу винятково міждержавної взаємодії. С. Хантінгтон стверджує, що про завершення історії не може бути й мови, а сама ця ідея не більше, ніж миттєвий ідейний наслідок падіння біполярності чи скоріше страху й розгубленості зумовлених таким падінням. Історія триває і передусім ця історія є історією боротьби й протистояння цивілізацій. С. Хантінгтон твердить, що боротьба великих держав чимдалі, тим більше заступається боротьбою цивілізацій (передусім великих цивілізацій). На його думку, великодержавне протистояння лише опосередковує протистояння міжцивілізаційне. Справді, більшість тектонічних розломів і зрушень сучасного світу збігаються з лініями ціннісно-цивілізаційних поділів. Те ж саме стосується й головних конфліктів та інтеграційних процесів нинішніх міжнародних відносин, які переважно є проявами глибоких цивілізаційних взаємодій. Таким чином, сучасна глобальна конкуренція є не стільки економічною конкуренцією, скільки змаганням цивілізаційних цінностей.

С. Хантінгтон, відповідаючи своїм критикам, доводить, що цивілізаційне бачення міжнародних відносин є на сьогодні єдино прийнятним, оскільки інших всеосяжних та вичерпних «когнітивних карт» просто не існує. Більше того, можна стверджувати, що сучасна ідейно-політична й ідеологічна боротьба відбувається саме навколо цивілізаційного питання — між євроцентричною та державоцентричною архаїкою, доповненою та перемноженою стереотипами «Холодної війни» й прогресивним і адекватним сучасним глобальним процесам цивілізаційним баченням [2]. Таке бачення може вважатися новим етапом у розвитку духовної та інтелектуальної свободи, адже воно по своїй суті плюралістичне, оскільки цивілізацій завжди декілька, а термін «глобальна цивілізація» є безглуздом. Існування однієї цивілізації об'єктивно й автоматично передбачає існування інших цивілізацій. Тому цивілізаційний підхід (і в теорії, і на практиці) кидає виклик євроатлантичній уніфікації. Саме остання, не зважаючи на свою ліберальну риторичку, несе загрозу свободі, оскільки нав'язує всьому розмаїтому світу винятково власну концепцію цієї «свободи».

Цивілізаційне розуміння й устрій сучасного світу дає відповідь і на більшість актуальних питань/викликів сучасних міжнародних відносин. Створений Заходом світ є світом воєн, змагання, суперечностей — це постійна гонитва за успіхом та наживою. Проте одна річ конкуренція між окремими індивідами, інша — між державами. В останньому випадку змагання неминуче призводить до воєн і що найгірше — воєн світових. Зовсім іншу модель організації світових справ пропонують прихильники цивілізаційного підходу. Йдеться про культурно затишний та політично

безконфліктний світ окремих спільнот-цивілізацій, які мирно співіснують, взаємодіючи по лінії торгівлі, інвестицій, ресурсів. Конкуренція між цими спільнотами навряд чи відбуватиметься, адже жорстко конкурентні установки має лише Захід, який прискорено занепадає під дією внутрішніх економічних, політичних і культурних суперечностей. Натомість, всі великі цивілізації Сходу зорієнтовані на мир, гармонію, співпрацю.

Економічна діяльність має сенс та історичну перспективу лише тоді, коли вона є проявом глибинних цивілізаційних цінностей, тобто діяльністю похідною від цивілізації та одухотвореною нею. Втрата цивілізаційного коріння неминуче зруйнує найпотужнішу економічну чи політичну споруду, яка без надійного цивілізаційного фундаменту є всього лиш «Вавилонською вежею». Власне це й сталося у випадку Заходу, для якого економічний успіх припинив бути ознакою богообраності, перетворившись на самоцінність. Так і виникло суто західне нестримне, безперспективне й бездуховне споживацтво — об'єкт критики з боку представників інших цивілізацій та з боку найпрогресивніших представників власне Заходу. Сама по собі економічна діяльність має мало сенсу, адже будь-яка людська діяльність передусім повинна бути духовною діяльністю, отримуючи сенс від вищих цивілізаційних цінностей. Цивілізація становить широкий духовний контекст економічної взаємодії. Економіка ж, з одного боку, оживляє цивілізаційну ідентичність, а, з іншого боку, сама живиться духовним потенціалом цивілізації.

Великі цивілізації Сходу чимдалі, тим більше перетворюються на новітні центри сил сучасної системи міжнародних відносин. Проте така трансформація не може вважатися загрозливою, адже цінності цих цивілізацій ґрунтуються на гармонії, колективізмі, співпраці. Тому навряд чи варто очікувати східної експансії на зразок експансії західної, адже остання вмотивовувалась та надихалась винятково споживацтвом, яке Сходу не притаманне. Це споживацтво слід розуміти ширше, ніж просто економічне явище. Прагнення до завоювань та імперіалізм, що з цього прагнення випливає, також слід вважати різновидом споживацтва, однак споживацтва політичного. Подібно споживацьким може бути й ставлення до права, котре в цьому споживацькому контексті постає системою уникнення обов'язків та відповідальності засобами адвокатських маніпуляцій. Нарешті, масова культура також є різновидом споживацтва, яке полягає в безглуздому, бездуховному й безперспективному поглинанні псевдокультурних символів. Захід є унікальною цивілізацією не лише в сенсі його споживацького експансіонізму, але й в сенсі втрати власного цивілізаційного коріння. На сьогодні, це чи не єдина цивілізація, яка в процесі нестримного зростання й розвитку відірвалася від своїх

традиційних цінностей і остаточно загубилась в історії. Можливо, що саме для Заходу історія її завершилась.

Економічний успіх і зростання мають історичну перспективу лише в тому випадку, якщо вони відбуваються на міцному цивілізаційному ґрунті, ні на мить не відриваючись від свого цивілізаційного фундаменту. Розвиток економіки може бути гармонійним винятково в рамках певної цивілізації і саме відрив від власного цивілізаційного коріння призводить до криз і конфліктів, що уражають не лише цю окрему цивілізацію, але її проєктуються на решту світової спільноти. Сучасний світ став свідком появи нового типу економічного зростання — зростання цивілізаційного. Саме таке зростання, а не штучна концепція «сталого розвитку» демонструє справжню сталість — природну й органічну. Безперечно, будь-яке економічне зростання неминуче призводить до різноманітних диспропорцій. Тому питання сталості завжди залишатиметься на порядку денному стратегії розвитку. Існують структурні диспропорції та історичні розриви, які можуть бути подолані мудрою політикою та ресурсним перерозподілом. Однак суспільний поступ може призвести і до незворотних втрат. Серед них: втрати екологічні й втрата свого цивілізаційного коріння. Причому, ось ця спорідненість ніші природної і ніші ціннісної є вкрай показовою, адже будь-яке суспільство існує між двома світами — світом цінностей і світом природи. Втрата зв'язку принаймні з одним з них загрожує загибеллю.

Сучасний Китай може вважатися зразком економічного зростання на власній цивілізаційній базі. Навіть такий консервативний теоретик та ідеолог американської зовнішньої політики як Зб. Бжезинський відзначає таку особливість цієї країни, як її цивілізаційну особність. Таким чином, маємо не лише економічного велетня, що невпинно зростає, але й окрему цивілізацію, гармонійну й виважену у своїх глибинних цивілізаційних засадах та не уражену духом месіанства й нетерпимості, властивому великим євроатлантичним націям і державам. Саме тому сучасний Китай важко уявити в ролі глобального диктатора, котрий нав'язує свою волю іншим країнам та регіонам. Тут скоріше спадає на думку мудрий східний правитель оточений радниками-конфуціанцями — витонченими й стриманими людьми, естетично обдарованими й адміністративно освіченими гуманітаріями. Безперечно, такий «світовий уряд» справді наблизив би світ до миру й добробуту. Однак, в тому й найбільший парадокс цивілізаційного бачення міжнародних відносин, що на його ґрунті можливе лише плюралістичне бачення світу як сукупності різних цивілізаційних спільнот, які мирно співіснують на міжнародній арені в усій своїй величній самодостатності.

Глобальна цивілізація неможлива, адже вона не зможе ідентифікуватися без протилежного цивілізаційного «контрагента». Власне в цьому й сенс хантінгтонівської «сутички цивілізацій». Очевидно цей видатний автор мав на увазі не стільки цивілізаційну боротьбу, скільки спроможність однієї цивілізації визначитись винятково шляхом протиставлення іншій. Тому ті соціальні цінності й соціальні практики, які довели свою цілковиту продуктивність в одній цивілізаційній спільноті можуть перетворитися на свою протилежність в іншій. Звідси й запитання: чи можливо одній цивілізації перейняти досвід іншої? чи зможе скандинав-протестант перетворитися на конфуціанця? чи спроможні православні східноєвропейці запозичити досвід Китаю, або ж їм залишаться тільки захоплюватися його успіхами?

Успіхи справді вражаючі! Яка ще країна світу змогла так швидко трансформуватися з напівколоніальної та відсталого в динамічного економічного велетня? Яка ще країна світу змогла, наприклад, збільшити обсяги експорту у вісім разів трохи більше ніж за десять років (1990–2003 рр.) чи потроїти приріст іноземних інвестицій всього за чотири роки (2000–2003рр.)? Яка ще країна світу може похвалитися такими успіхами у сфері зростання народного добробуту, коли китайці прискорено споживають товари широкого вжитку, а мешканці китайських міст переважають міських мешканців Гонконгу та Японії за показником забезпеченості житлом [3]? Однак, зростання триває і на сьогодні вже набули поширення й обговорюються показники майбутнього китайського потенціалу. Так, стверджується, що у 2040 р. ВВП Китаю сягне 123 трлн. дол., а в перерахунку на душу населення становитиме 85 тис. дол. Частка Китаю у світовому ВВП складатиме сорок відсотків, в той час як Сполучених Штатів — 14%, а Євросоюзу — не більше 5%. Пересічний мешканець китайського мегаполіса матиме у 2040р. вавічі вищий рівень добробуту, ніж мешканець мегаполісу французького [4].

Всі ці та багато інших показників прискореного зростання Китаю є добре відомими і широко обговорюються. Однак, за цим потоком цифр і макропоказників приховуються справжні джерела китайського економічного успіху — джерела глибоко духовні та ціннісно-цивілізаційні. Одне з найбільших досягнень сучасного Китаю перебуває у сфері державного управління, адже саме тут вдалося поєднати комуністичні командно-директивні методи управління з вільним ринком і свободою підприємництва. Однак, чи лише про управлінський успіх, як передумову економічного, тут йдеться? Зрештою, яким чином чи скоріше на якому ґрунті вдалося поєднати ці інституційно й ідеологічно протилежні підходи? Інтегруючим елементом, котрий об'єднав комуністичну планову

директивність і ринкову свободу якраз і стало конфуціанство. Таку інтегруючу функцію це етико-релігійне вчення спромоглося виконати завдяки своїм властивостям — ціннісною спрямованістю на досягнення злагоди й гармонії. Причому, далеко не всі цивілізаційні системи спроможні включити в себе і примирити в собі абсолютно різні ідеології. В цьому плані конфуціанська цивілізація може справді вважатися унікальною. Отже, унікально ефективна китайська управлінська система передусім є витвором конфуціанства чи навіть його сучасною політичною формою.

Нинішнє економічне зростання Китаю не може не турбувати державних діячів, політиків, стратегів, дипломатів і навіть світову громадськість. Критично відкритим залишається питання щодо того, яким чином зміцніла китайська наддержава конвертує свій економічний потенціал у політичну, в тому числі військову, міць, тобто якою буде зовнішня політика цієї нової глобальної потуги. Зб. Бжезінський пропонує три основні сценарії майбутньої зовнішньополітичної поведінки Китаю: по-перше, збереження, принаймні на рівні ідеологічної лояльності, комуністичної системи і спроби очолити Третій світ у його протистоянні із Заходом; по-друге, нарощення військово-політичного потенціалу і спроба домінування в Азії та жорстке конкурентне протистояння з Японією; по-третє, цілковите зречення комунізму й інтеграція до ринкової та демократичної світової спільноти в статусі одного з її лідерів [5, С. 196]. Власне Китай навряд чи обере хоча б якийсь з цих сценаріїв, оскільки керується конфуціанською тисячолітньою традицією, яка продукує політичні рішення позначені мудрою непередбачуваністю та всеінтегруючою миролюбністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Weber M.* The sociology of religion / Max Weber. – Boston : Beacon Press, 1993. – [304 p.].
2. *Huntington S.* If Not Civilizations, What? Samuel Huntington Responds to His Critics / Samuel P. Huntington // Foreign Affairs. – November/December, 1993. – Volume 72, Number 5.
3. *Hale D., Hale L. H.* China Takes Off / David Hale, Lyric Huges Hale. // Foreign Affairs. – November/December, 2003. – Volume 82, Number 6. – P. 36–53.
4. *Fogel R.* \$ 123,000,000,000,000** China's estimated economy by the year 2040. Be warned / Robert Fogel // Foreign Policy. – January/February, 2010.
5. *Brzezinski Zb.* Out of Control // Zbignev Brzezinski. – N. Y. : Macmillan Publishing Company, 1993. – 240 p.